

Werk dat we kunnen missen als kiespijn

De aspergesteekmachine, *flat tax* en andere nuttige uitvindingen

Erik van de Linde

- *Veel zwaar, saai en vies werk kan beter door machines, automaten en robots worden gedaan dan door mensen*
- *Zinloos, hopeloos en nutteloos werk kunnen we beter helemaal niet doen – en dat is minder vanzelfsprekend dan het lijkt. Daarvoor is systeeminnovatie nodig, of transitie.*
- *Arbeid verandert voortdurend door creatieve destructie, een van de sterke motoren van innovatie. Oud werk verdwijnt, en er komt nieuw werk voor in de plaats. Het is zaak om tijdig in te spelen op die veranderende arbeid, bijvoorbeeld met onderwijs, opleiding en training.*
- *Maar laten we onderwijs en arbeid breder zien dan binnen de enge kaders van louter economische productie. Zelfontplooiing en identiteitsontwikkeling zijn net zo belangrijk.*

Eind vorig jaar werd de jaarlijkse Herman Wijffels innovatieprijs uitgereikt aan de uitvinder van de aspergesteekmachine. Volgend jaar komt deze machine naar verwachting beschikbaar op de markt. Vooral in landen met een grote aspergeteelt, en met grote aspergebedrijven die zich het apparaat kunnen veroorloven, zoals in Duitsland, Frankrijk, Griekenland en Peru, zal de machine kunnen worden ingezet. “Aspergesteken is zwaar werk”, zegt de uitvinder, “en daarom is het voor de gezondheid van de werknemers goed dat deze machine er komt”.

Maar weinigen zullen die argumentatie voor zoete koek slikken. In werkelijkheid zit het namelijk anders. Aspergekwekers zullen deze machine vooral willen inzetten omdat een eenvoudige rekensom hen leert dat ze met de machine goedkoper uit zijn. Werknemers zijn nu eenmaal duur, zelfs Poolse en Roemeense. Bovendien levert de machine meer en beter werk af dan handwerk. Het is dat de investering zo hoog is, anders zou elke Limburgse aspergeteler zo'n machine aanschaffen.

Door mechanisatie van landbouw en automatisering van voedselproductie is in ‘Westerse’ landen nog maar 5% van de beroepsbevolking werkzaam in de agrosector. De vijf miljoen kijkers van ‘boer zoekt vrouw’ kunnen het beamen: de geiten draaien mekkerend op een carrousel in het rond, en een ongetrainde boerin-in-spé is voldoende om de melkmachine aan de spenen te zetten – en zelfs die handeling is bij sommige melkmachines geautomatiseerd. Natuurlijk, de melkmachine is duur. Maar daarvoor staat de RABO bank klaar met aantrekkelijke leningen. En de boer krijgt meer tijd voor andere en leukere dingen. Zoals meewerken aan populaire TV-programma's.

De mate waarin technologie werk heeft veranderd, tart elk voorstellingsvermogen. De helft of meer van de menselijke handelingen in de automobieliindustrie bijvoorbeeld is inmiddels vervangen door industriële robots, en het eind is nog niet in zicht. Aan het doorschakelen van telefoongesprekken komt geen telefoniste meer te pas. Bankverkeer is vrijwel volledig geautomatiseerd. En dit zijn voorbeeld uit het verleden! Het aantal voorbeelden van nu en in de toekomst is eindeloos. En het gaat allang niet meer alleen om handwerk. Moderne automaten nemen ook denkwerk voor hun rekening. Het gevolg is dat er steeds minder mensen nodig zijn voor boekingskantoren, *call centers*,

kaartverkoop, detailhandel. Als u een boek besteld bij BOL of Amazon komt daar straks alleen nog de menselijke arbeid van het auteurschap bij kijken. Het verwerken van de bestelling, het drukken van het boek (of downloaden naar de reader), de distributie – het zal volledig geautomatiseerd verlopen.

Al deze mensen die door machines en apparaten overbodig zijn geworden – wat zijn die gaan doen? Zijn ze werkeloos geworden? Genieten ze van een vervroegd staatspensioen? Zijn ze geëmigreerd? Zijn ze naar een levenseindekliniek gegaan? Welnee. Al die mensen – en er zijn er ondertussen nog een heleboel bij gekomen – doen nu ander werk. Bovendien zijn vrouwen ook meer gaan werken. Al deze mensen doen werk wat je tien of twintig jaar geleden soms nog niet had kunnen bedenken. Hondenuitlaatdienst. Personal coach. Account manager. Bewegingsconsulent. Trouwpartij-organisator. DJ. Intercedent. Blogger. Management consultant. Je kunt het zo gek niet noemen, of je kunt er tegenwoordig een inkomen mee verwerven. Internet is daarbij een goedkoop marketing instrument, zodat veel mensen met weinig inspanning een grote markt kunnen bestrijken.

Uitvindingen zoals de aspergesteekmachine nemen werk voor hun rekening dat valt in de categorie ‘zwaar, saai, vies’. Het is werk dat weliswaar door mensen gedaan kan worden, maar beter door machines. Er is natuurlijk ook ‘werk’ dat alleen maar door machines gedaan kan worden. Denk aan ruimtevaart naar verre planeten, of mangaanknollen oogsten op de diepzeebodem. Maar er is ook werk dat valt in heel andere, voor dit stukje ook interessante categorie. Ik denk dan aan ‘nutteloos, zinloos, hopeloos’. Dat werk moet we niet zelf doen, maar ook niet door machines laten doen – we moeten het gewoon helemaal niet doen.

Een voorbeeld. Inkomstenbelasting. Ondanks enkele pogingen tot vereenvoudiging kennen wij een belastingsysteem dat dermate ingewikkeld is dat duizenden ambtenaren en tienduizenden belastingconsulenten en –adviseurs er een boterham mee verdienen. Maar in plaats van een progressieve inkomstenbelasting met allerlei aftrekmogelijkheden en toeslagen, zouden we ook een vast tarief kunnen invoeren – een *flat tax* – van ongeveer 30%, en alle compensaties weglaten. Het onderscheid tussen loonbelasting en inkomstenbelasting vervaagt, miljoenen hoeven geen belastingformulier meer in te vullen. Tienduizenden banen van de categorie ‘nutteloos, zinloos, hopeloos’ zouden er verloren mee raken. Zoveel te beter! Al deze mensen kunnen andere en leukere dingen gaan doen.

Nog een voorbeeld. Visserij. Vissers schrapen met trawlers de zeebodem af en vangen daarbij zogenaamde kuitzieke schol – de vrouwtjes, die vol zitten met eitjes en sterk vermagerd zijn. Maar niemand wil die schol eten, er zit nauwelijks vlees aan. Dus de schol wordt doorgedraaid. Vele tonnen worden vernietigd, inclusief de eitjes. In plaats daarvan zou het vissen beter kunnen worden gestaakt, tenminste als de vissen bezig zijn met hun voorplanting. Natuurlijk hebben de vissers, de afslag en de visverwerkende industrie dan minder werk. Maar daar vinden we wel wat op, en de vissen en de vissers worden er beter van.

Een laatste voorbeeld. Accountancy. Voornamelijk één keer per jaar komen accountants in actie, bij de beoordeling van de jaarcijfers. Van januari tot maart verdelen ze hun controleteams zo efficiënt mogelijk over hun klanten, zodat elk bedrijf uiterlijk april zijn jaarrekening kan presenteren. In de andere maanden hebben ze veel minder te doen. Dus is er een businessmodel omheen gesponnen, waarin ze het hele jaar door kunnen adviseren. Met als gevolg dat nu een wereldwijd debat loopt over de vraag hoe die kluwen van controle en advies kan worden ontward, met een eerlijker en betrouwbaarder cijfercontrole als resultaat.

Nog eentje dan. Ik kan het niet laten. De Provinciale Staten. Zullen we er mee ophouden? Velen propageren dat. En er is ook wel wat voor te zeggen. We slepen zoveel bestuurlijke arrangementen met ons mee uit vervlogen tijden. De tijden waarin mensen en post er dagen over deden om op hun bestemming aan te komen liggen ver achter ons. Niet langer kost het veel moeite om de burger te bevragen. Het kan anders, beter, sneller, democratischer. De provinciale bestuurslaag kan er uit. Relevante taken kunnen worden verdeeld over landelijk en gemeentelijk bestuur – liefst het laatste, want laten we de verantwoordelijkheden zo decentraal mogelijk beleggen. Liefst bij de burger zelf.

De Amerikaanse filosoof Henry David Thoreau zei het meer dan een eeuw geleden al: “ Most men would feel insulted if it were proposed to employ them in throwing stones over a wall, and then in throwing them back, merely that they might earn their wages. But many are no more worthily employed now”. Ook nu worden er nog steeds stenen heen en weer over de muur gegooid opdat men een salaris ontvangt. Zoals met het vestzak – broekzak geschuif met de fiscus, het doordraaien van vis, en het vermengen van controle en advies, provinciaal besturen. En er zijn nog veel meer voorbeelden te bedenken. Hoe vaak gaat bij u de straat op de schop voor riool, elektra, water en data? Dat zou met een slim planningssysteem toch anders moeten kunnen? Waarom ingewikkelde systemen voor differentiatie van wegebelasting voor wegvoertuigen afhankelijk van hun leeftijd, gewicht, kilometers, brandstofverbruik, toepassing, etc? Waarom de milieukosten niet direct verdisconteren bij het tankstation? Waarom geldverslindende, niet goed functionerende instituties om mensen te helpen werk te zoeken of – brrrr – te re-integreren op de arbeidsmarkt? Kunnen ze dat niet zelf organiseren?

Gelukkig is er al een hoop nutteloos, zinloos en hopeloos gedoe verdwenen. De dienstplicht is afgeschaft. Verkeerslichten maken plaats voor rotondes. Grenscontroles tussen Europese lidstaten zijn verdwenen. Er is een digID, zodat het genoeg is om een keer in te loggen, in plaats van talloze malen. Elke reiziger die heeft gezien hoe het toegaat in vele buitenlandse landen, weet hoe groot de winst is van zulke gedoe-besparende maatregelen.

Maar toch, de angst voor verdwijnen van werk – door robots, door recessie of door welke oorzaak dan ook – is zo sterk, dat we krampachtig proberen werk te behouden en te creëren ongeacht of het niet beter door machines gedaan kan worden, of beter helemaal niet gedaan kan worden. Sinds de regering-Den Uyl zich zorgen maakte over de invloed van computers op arbeid is er een ambivalente houding jegens technologie. Mooi spul, maar we moeten wel onze banen behouden. Zelfs in Japan, met de grootste robotdichtheid ter wereld, spreekt met liefst van ‘human helpers’. De werkelijkheid is echter dat ook arbeid onderhevig is aan het mechanisme van creatieve destructie. Oud werk verdwijnt, maar er komt nieuw werk voor in de plaats.

Werk, werk, werk. Samen leven, samen werken. Achtereenvolgende leuzen van vorige kabinetten hebben arbeid benadrukt binnen een enge economische context waarbij we allemaal betaald werk moeten hebben als offer aan het gouden kalf van de groei van het bruto nationaal product. Ons onderwijs is primair gericht op het verkrijgen van betaald werk. En het uitgangspunt daarbij is het werk van nu – niet het werk van de toekomst. Met als gevolg dat we de kans lopen om het nieuwe werk aan ons voorbij te zien gaan. Omdat anderen er sneller op inspringen.

Toch is het juist het werk van de toekomst waar we ons op zouden moeten richten. Dat werk hoeft niet begrensd te zijn door het nauwe keurslijf van economische producten en diensten. Onderwijs,

opleiding en arbeid kunnen ook voor een groot deel weer in de traditie van de persoonlijke ontwikkeling komen te staan. Was dat in vroeger tijden niet ook een belangrijke drijfveer?

Laten we beter gaan nadenken over arbeid van de toekomst. Dat wordt nog verassend weinig gedaan. Er zijn uitzonderingen. Bijvoorbeeld 'The shape of jobs to come', een onderzoeksrapport van vorig jaar. Daarbij werd op basis van een brede zogenaamde 'horizonscan' van trends op het gebied van demografie, economie, politiek, bedrijfsvoering, wetenschap en technologie, onderwijs en training, globalisering, ICT en grondstoffen een grote hoeveelheid mogelijke nieuwe beroepen bedacht. Vervolgens werden ze voorgelegd aan een internationaal panel. Lichaamsdeelfabrikant, levenseindeplanner, insectenvoedselbereider, holograaf, analyticus sociale netwerken, ruimtegids, nanodokter, robotmonteur, geheugenchirurg, avatar manager, data miner, stadsboer – het is een willekeurige greep uit tientallen banen van de toekomst, in 2030 of eerder. Uit de reacties van het panel kan worden opgemaakt dat alle beroepsideeën voor mogelijk werden gehouden. Wel vond men sommige beroepen aantrekkelijker dan andere. En, concepten van nieuwe arbeid die minder centraal in de economische functionaliteit staan en zich meer richten op zelfontplooiing en identiteitsontwikkeling, ontbraken grotendeels. Dus er is nog wel wat werk aan de winkel.

Laten we goed nadenken over de toekomst van arbeid. Misschien moeten we wat minder nadruk leggen op arbeid als nuttige activiteit, en misschien wat meer als persoonlijke ambitie. Misschien moeten we zinloos, hopeloos en nutteloos werk gewoon niet meer doen, en saai, vies en zwaar werk door machines laten doen. Wat overblijft is werk dat we fijn vinden en waar we goed in zijn, zoals het bedenken, maken en onderhouden van zulke machines. Zo ver is het nog lang niet, en het gaat lang duren voordat we een stap verder zijn. Er zullen lastige vraagstukken moeten worden opgelost, zoals de vraag hoe we er voor kunnen blijven zorgen dat iedereen kansen krijgt op de wereldwijde arbeidsmarkt. Niet alleen de elite. Kansen op leuk en nuttig werk. Dat is geen vanzelfsprekendheid als oud werk verdwijnt en plaats maakt voor nieuw werk. Het betekent dat oude systemen op de schop moeten, dat er transities nodig zijn van de ene manier van denken en doen naar de andere.

Arbeid is het middel dat we gebruiken om inkomen te verdelen. In dat systeem zie je nu scheuren komen. 'Loon naar werken' is een verdelingsinstrument dat niet meer goed werkt. Nobelprijswinnaar Tinbergen heeft gesteld dat het verschil tussen topsalaris en salaris aan de onderkant niet veel meer dan een factor vijf mag bedragen, op straffe van het imploderen van het kaartenhuis van het loonsysteem. Bestuursvoorzitters verdienen nu miljoenen en directeuren tonnen, maar de meesten moeten het doen met minder dan een tiende daarvan. Zulke verschillen zijn te groot. Ze worden als onredelijk ervaren. Maar bovendien, naarmate machines, automaten en robots werk gaan overnemen (en heus, dat is niet het werk van de bestuursvoorzitter en de directeur) komt dit scheefgegroeide systeem nog verder onder druk te staan. Daarom moet het systeem worden vernieuwd. En het gaat niet alleen om het loonsysteem. Het gaat niet alleen om wat we verdienen. Het gaat ook om wat we doen. Daarom zijn er transities nodig. Bijvoorbeeld transities naar duurzame energie, duurzame voeding, duurzame bouw en duurzaam transport. Het is de moeite waard om daar werk in te steken. Om daar onze arbeid op te richten. Gewoon klein beginnen, stap voor stap. Met nuttige uitvindingen, zoals de aspergesteekmachine en systeeminnovaties zoals *flat tax*.

Erik van de Linde is innovatieadviseur en toekomstonderzoeker en o.a. oud-directeur Stichting Toekomstbeeld der Techniek

Meer lezen?

- Weehuizen, R. (2000) *Toekomst@arbeid.nl* Stichting Toekomstbeeld der Techniek (STT), Den Haag
- Netwerk Toekomstverkenningen (2008) *Arbeid in de toekomst* NTV, Den Haag
- Fast Future Research (2010) *The shape of jobs to come*, London
- Bakas, A. en M. van der Woude (2009) *De toekomst van werk*. Picompany
- Goudwaard, A., et al (2007) *De toekomst van flexibele arbeid* TNO, Hoofddorp
- Beek, K.W.H. (1998) *De ondernemende samenleving : een verkenning van maatschappelijke verandering en implicaties voor beleid* WRR, Den Haag.
- Rifkin, J. (1995) *The end of work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. Putnam Publishing Group
- Robert B. Reich (1991) *Work of Nations. Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism*. Vintage Books
- CBS/TNO (2011) *Dynamiek op de Nederlandse Arbeidsmarkt: De focus op kwetsbare groepen*. CBS, Den Haag

